

ERZURUM'DA ERMENİ MEZALİMİ HAKKINDA

KANTARCIZADE HACI MUSTAFA'NIN HATIRALARI

Yrd. Doç. Dr. Yavuz ASLAN

Bilindiği gibi Ermeniler yüzyıla yakın bir süredir ve günümüze yaklaştıkça her gün giderek artan bir ölçüde, sözde Ermeni sorununu tek yanlı olarak dünyaya anlatmışlar, kendi yararları doğrultusunda Amerika ve Avrupa'da Türkiye aleyhinde kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır. Ermeniler bu gayretlerinde büyük ölçüde başarılı olmuşlardır. Ermenilerin bu tarzda propagandaları bilhassa 1915 yılındaki Ermenilerin savaş bölgeleri dışına çıkarılması olayı üzerinde odaklanmış ve Ermeni teröristlerin, sözde Ermeni genosidini bahane ederek, Türk diplomatlarına karşı giriştiği alçakça saldırılara, arkadan vurmalara şehit edilmelerine duygusuz birer seyirci gibi kalanlar, bugün de Türk ata toprağı olan Karabağ'da masum Türk halkının Ermeni canileri tarafından alçakça öldürülmelerine seyirci kalmışlardır. Hatta sadece seyirci kalmakla yetinmemişler, sanki Ermenilere bu tarzda davranmaları için davetiye bile çıkarmışlardır. Elbette bunda Ermenilerin yıllardır Avrupa'da ve Amerika'da yaptıkları propagandaların etkisi çok büyüktür. Ermeniler sözde Ermeni genosidi hakkında binlerce yayın yapmışlardır. Özellikle sözde Ermeni genosidini yaşamış insanların hatıralarını derlemişler, çeşitli yayın organları ile bunları tüm dünyaya yayarak, dünya kamuoyunu Türkler hakkında yanlış bilgilerle donatmışlardır. Bunun için, Türk ilim adamlarının bu yönde etkili çalışmalar yaparak, Ermenilerin Türkiye ve Türkler aleyhinde yaptığı bu propagandaları etkisiz hale getirmeleri gerekmektedir.

Çok iyi bildiği gibi Ermenilerin propagandalarının aksine, asıl mezalime uğrayan masum Türk halkı olmuştur. Ermeniler bilhassa Anadolu'nun birçok yerinde savunmasız Türk halkına büyük katliamlar yapmışlardır. Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi Erzurum'da da Ermenilerin yaptığı katliamlar tüyler ürpertici seviyede olmuştur. Bu konuda birçok araştırma yapılmış ve Erzurum'un çeşitli bölgelerinde Ermeni canileri tarafından şehit edilen kardeşlerimizin toplu mezarları bulunmuştur. Özellikle Prof. Dr. Enver Konukçu'nun bu konuda yaptığı çalışmalar takdire şayandır. Bununla beraber bugüne kadar en büyük eksiklik

o günleri görmüş, olayları yaşamış insanların hatıralarına yeterince önem verilmemesi olmuştur. Bugün Ermeni mezalimini yaşayan insanların birçoğu, bu dünyadan göçerken yaşadıkları ve gördüklerini de beraberlerinde götürmüşlerdir. Zamanında yeterince araştırma yapılmaması, bunların toplanarak yayınlanmaması büyük bir talihsizlik olmuştur. Diğer yönden o devri yaşayan insanların hatıralarını kaleme almaları veya bunu yapabilecek durumda olmamaları da büyük bir eksiklik ortaya çıkarmıştır.

Bu yüzden, Ermenilerin yaptığı mezalimleri görmüş, yaşamış kişilerin kaleme aldıkları hatıralar çok büyük önem taşımaktadır. Ancak bunların sayısı oldukça sınırlıdır. İşte Erzurum'da yaşanan bu acı günlerle ilgili hatıralarını, hem de yaşadığı günlerde kağıda dökenlerin birisi Kantarcızâde Hacı Mustafa'dır.

Hacı Mustafa Kantarcıoğlu bu hatıralarını 11 Mart 1918 tarihinde tamamlamış, daha sonra baş kısmını değiştirerek, konuşma haline getirmiş. Cumhuriyetin ilanından sonra Tebriz Kapısı'nda Eski Polis Karakolu'nun bitişiğindeki Ticaret Odası binasının balkonundan Kurtuluş Bayramı'nı kutlamak için toplanan Erzurumlulara okumuştur.

Yukarıda belirtildiği gibi Kantarcızâde Hacı Mustafa'nın baş kısmı hariç, hâtıralarını yaşadığı günde kaleme almış olması hatıralarının değerini önemli ölçüde artırmaktadır.

Kantarcızâde Hacı Mustafa'nın Türk Ordusu'nun Erzurum'a girmesinden sonra, Erzurum Polis Müdür Vekilliği'ne getirilmiş olması, Erzurum ve çevresinde yapılan Ermeni katliamlarını daha iyi araştırıp, ortaya çıkarılmasına sebep olmuştur. Zaten Kantarcıoğlu, Polis Müdür Vekili olduktan sonra 185 kişilik fahri gönüllü polis kadrosu kurarak Ermeni Mezalimi'nin, Erzurum'daki bilançosunu çıkardığı hatıralarında anlatmaktadır ki bu da hatırate daha büyük bir değer vermektedir. Bu açıdan hatıratın resmi bir istatistik özelliği taşıdığını dahi söyleyebiliriz.

Kantarcıoğlu hâtırâtının sonunda, Erzurum'da şehit olan kardeşlerimizin, Erzurum'da da yapılan Ermeni mezaliminin unutulmamasını beklediklerini, Erzurum ve Erzurumlu'nun daha doğrusu bütün Türk insanının yaşadığı bu acılı günlerini, gelecek kuşaklara anlatılması ve öğretilmesini sağlamak amacıyla, hatıralarını kaleme aldığını belirtmektedir ki; bizim de asıl gayemiz budur.

Son derece sade bir dil ve Arap harfleri ile el yazması olarak kaleme alınan hatıralarını günümüz harflerine çevirerek, hiç değiştirmeden aynen yayınlıyoruz.

Erzurum'da Ermeni vahşetini anlatan oldukça değerli bu hatıraların yayınlanması için izin veren, hatta babası hakkında bize bilgiler sunan merhum Kantarcızâde Hacı Mustafa'nın oğlu Selçuk Kantarcioğlu'na şükranlarımı bildirmeyi bir borç bilirim.

KANTARCIZÂDE HACI MUSTAFA KİMDİR?

Kantarcızâde Hacı Mustafa (Hacı Mustafa Kantarcioğlu) 1305 (1889) yılında Erzurum'da doğmuştur. Babası Mehmet Efendi ve amcası Mutan Ağa, 93 Muhabereleri'nde (1877-1878) Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya yardım eden heyetin üyeleridir. Ağabeyisi Miralay Ali Paşa'dır.

30 Nisan 1325 (1909) tarihinde Hadd (sınır) Pasaport Memuru unvanıyla devlet hizmetine başlamış, aralıksız hizmet görmüş, Cumhuriyet döneminde Vilayet Maiyyet Memuru (Makam Polisi) olmuş, aynı görevde iken 2388 nolu kanuna göre elli yaşını tamamladığı için 30 yıl 3 ay 4 gün devlet hizmeti yaptıktan sonra 1 Ağustos 1939 tarihinde 31 lira 68 kuruşla emekli olmuştur.

Rus ve Ermeni işgalinde Müslüman mahallelerinden Yeğenağa, Gülahmet, Kemhan ile Dervişağa Camileri'nde İmamlık yapmıştır. 12 Mart 1918'de Erzurum'un Ermeni canilerinden temizlenmesinden sonra Fırka Kumandanlığı'nca Vali olarak tayin edilen Yüzbaşı Recep (Recep Peker) tarafından şehrin Emniyet Müdür Vekilliği'ne getirilmiş olan Kantarcızâde Hacı Mustafa 18 Nisan 1969 tarihinde vefat etmiştir .

KANTARCIZÂDE HACI MUSTAFA'NIN HATIRATI

Üzerinde yaşadığımız, bol ve temiz havasını teneffüs ettiğimiz, kahraman Erzurum beldesinin başından, kuruldu kurulu sayısız facialar geçti. Türk'ün kalbi olan Erzurum'un başından geçen son acıklı faciayı da aciz ve kırık kalemimden dinleyiniz.

Bu da son gördüğüm Ermeni mezalimidir.

14 Mayıs 1335

Erzurum Kemhan Mahallesi

Kantarcızâde Mehmed Oğlu

Hacı Mustafa

11(12) Mart Erzurum'un Kurtuluş Bayramı'nın Yıldönümü Aziz Vatandaşlar, Hemşehriler, Kahraman Türk Ordusu.

Bilir misiniz bugün hangi gündür?

Bugün bizi esaretten hürriyete, ölümden hayata kavuşturan bir gündür. Bugünün büyüklüğünü, önemini iyice bilelim. Hele sizler, dünkü kara günün, büyük şehitlerin yavruları olan siz gençler, kurtuluş gününü hiç unutmamalısınız. Bugün bizim en büyük bayramımızdır.

Bugün Türk Hükümeti'nin Şarktaki güzel toprakları, yüksek dağları mert kanıyla sulayarak düşmana göğüs geren fedakar Erzurum'u karanlık bir günden kurtardığının yıl dönümüdür.

Bugün kandan, ateşten, işkenceden, zulümden, süngüden, kurşun ve baltadan, hançerden, kurtulduğumuzun yıl dönümüdür.

1332 senesi Harb-i Umumî'de Erzurum'un Ruslar tarafından işgalinden bir müddet sonra o vakit Rusya'da çıkan büyük bir ihtilal üzerine Erzurum'dan Ruslar çekilmiş ve Erzurum, vahşi Ermeni çetelerinin elinde kalmıştı. Bu vaziyetten istifade eden bu canavarlar umumi halkı imhaya karar vermişlerdir. Ve imha siyasetine büsbütün başlamışlardı. Gün geçtikçe zulüm ve dehşetlerini artırıyorlardı. Bu günün arifelerinde kahraman Türk Ordusu'nun Erzurum'u istirdat edeceğini anlamış olacaklar ki bu imha siyasetini son haddine çıkarmağa karar vermişlerdi. Gece gündüz bütün şehir halkı kanlı sahneler içinde yuvarlanıp gidiyordu. Ateşler büküm büküm biçare halkı cayır cayır yakıyordu. İşkenceler, zulümler yapılıyor, kapıları çalıp erkekleri dışarı çıkarıyorlar, ameleye ihtiyacımız var, parasıyla geliniz, çalışınız masum vatandaşlar aldatılıyorlardı. Bu canavarlar erkeğimiz yok diye efkar eden kadınları saçlarından tutup şehrin İstasyon Köprüsü'ne götürüyorlardı. Masum halkı, gerek erkek ve gerek kadınları ,kafalarından baltalar ile yaralıyor, eziyor, öldürüyorlardı. Bu ölüme, bu figana, bu acıklı feryada gökte melekler bile sızlanıyorlardı. Hatta gökte uçan kuşlar bile bu mezalimi gördükçe sağa sola uçuşarak kaçıyorlardı. Çünkü süngüler bağırsakları deliyordu. Kurşun ciğerlerden geçiyordu. Baltalar kafaları parçalıyordu, hançerler bağırsakları döküyordu.

Kadınlar kocalarını, evlatlarını kaybetmiş, anneler kardaşlarını görmüş, hemşireler matemlere bürünmüş, gözyaşları döküyorlardı. Babalarını istasyondan çalışmaktan geleceklerini bekleyen çocuklar ne olduğunu anlamayarak şehrin her tarafında atılan silah seslerinden feryat içinde titreyiyorlardı. Şehitlerimiz yığın yığın can veriyorlardı. Her şey mahvolmuş, şehrin en mühim hanelerine, mağazalarına ve bütün resmi dairelerine ateşler verilmiş, büsbütün ümitler azalmış mesalih-i kahriye? Düşmanlar silahsız biçare halkı büsbütün imha etmeğe çalışıyorlardı. Facia her tarafta devam ediyordu.

Bu hallere tahammül gayr-i kabil bir hal-i vaziyet almıştı. Nihayet onbir kişiden ibaret bir hey'et teşkil ettik. Erzurum'da esir kalan Hınıs Kazası köylerinden, çalışkan, koçak bir suretle canını feda etmeyi vaat eden Bekir oğlu Abdullah'ı ilerü çıkarıp, şehre gelmekte olan şanlı Türk Ordusu'na bu hallerimizin onda birisini yazarak, Ermenilerin de şehirde ne miktar kuvvetleri olduğunu ve halka ne gibi işkenceler yaptığını, ufak bir arızamıza yazarak anlattık. Yukarıda ismini zikrettiğim Abdullah, Haydarî ve Tepeköyü tarafından gelen Türk aslanlarına vaziyeti etraflıyla bildirdi.

Fırka Kumandanlığı'ndan alınan cevabî haberini okuyorum; "Erzurum'da esir kalmış, isimlerini tanıdığım, acıklı mektubunuzu aldık. Kolordu Kumandanı Vehip Paşa'ya bu acıklı feryadınızı bildirdik. Fırka arkadaşlarımızla büyük heyecan içindeyiz. Bu gece ordunun cebri yürüyüşle ale-s-sabah sizlere ulaşmağa ve yaralarınıza çaresiz olmak üzere var kuvvetimizle ve süratle harekete geçeceğimizi bildiririz. Fırka Kumandanı Halit Rüştü ve birçok zabıtın imzaları"

11 Mart gecesi Ilıca'da Haydarî ve Yağmurcuk Köylerinde cebr-i taarruz yürüyüşüne emir verilen parlak süngülü Türk Ordusu, 11 Mart Çarşamba günü şehre girmişti. Şarktan şehre güneş doğar, Garptan ikinci bir güneş daha Erzurum'un üzerine doğmuş, şehrin muhtelif kapılarından Türk'ün ve Türk aslanlarının çelik süngüleri görünmüştü. Ermeniler kaçıyor, Türk askerlerinin silah sesleri halkı sevindiriyordu.

Asker Erzurum'a girerken gözleriyle gördükleri mezalimi, ancak yüzde onunu yazabilmek üzere okuyorum. Aziz yurdumuzun sınırları üzerinde yatan Erzurum'un yılmaz koçaklarının başına geçen zalimler, Dervişağa Mahallesi'nde, karşı karşıya olan Mürsel Paşa'nın ve Ezirmik'li Osman Ağa'nın evlerine yüzlerce insan doldurarak, evlere ateş verilmiş, içinde mazlum insanlar cayır cayır yanıyordu. Bir taraftan küme küme insanları Kavak Kapısı denilen yani Ardahan Kapısı'nda istasyon Köprüsü'ne ve Kazan Deresi'ne ve Mahallebaşı'nda Sabunhane'ye ve Kavak Mahallesi'nde muhtelif evlere götürüp masum halkı boğazlıyorlar ve şişiyorlar ve baltalıyorlardı.

Diğer taraftan bazı hamile kadınların karınlarını yararak çocukları çıkarılmış, süngülerin başlarına takılarak sokaklarda işkenceler tertip edilmişti. Diğer taraftan Gürcükapısı'nda camii duvarında 12 yaşında bir kız çocuğu kulaklarından duvara çiviyle çakılmış idi. Taşmağazalarda bir erkek, bir kadın ve üç çocuğuyla kol kola takılarak bir mağazanın penceresinden boğazlarından asılmıştı.

Vahşi düşman bir taraftan Mahallebaşı'nda kapalı bir dükkanın hepenkleri üzerine üç erkek ve dört kadın ve bir oğlan çocuğu ellerinin ortasından kalın çiviyle dükkana çakılarak, karınlarını hançerle yarmışlardı.

Tüyer ürpertici facialar numuneleri; Gölbaşında Söğütlü Çarşı'da çeşmenin karşısındaki dükkanda öldürülen iki kişiyi, canavar Ermeniler, parça parça ederek bir kazan

içerisinde kavurma yaparak tenekelere doldurmuş, Yeğenağa Mahallesi'nde mütekait Ferid Bey'in hanesine götürerek, güzel satlık kavurma var, satacağız, alınız biz sonra gelir parasını alırız, diyerek haneden içeriye tenekeleri atarak gitmişlerdi.

Yeğenağa Mahallesi'nde Şeyh Ahmet Efendi'nin hanesinde 450 kişilik masum halka ateş verilmiş ve kapı pencerelerine mermiler ve bombalar atarak haneyi ber hava ettikten sonra masumlar kamilen yangınlar ve topraklar altında kalmışlardı. Bir taraftan Hacı Ahmet Hanı ortasında büyük direkten beş yaşında bir oğlan çocuğunu kollarından asmışlar, çocuk bağıra bağıra ölmüştü.

Hacı Ahmet Hanı'nda 1373 cenaze şehitleri, kafalarından balta ile vurulmuş yüzlerinden tanınmayan ve kanlar içerisinde yatan şehitler arasında 94 kadın ve çocuk da vardı.

İstasyon mevkiinde, tahta barakaların ve yıkılmış toprakların arasında vurulanların adedi yüzlerce oluyordu. İstasyon Köprüsü'nden Soğuk Çermik Köyü'ne giden yol üzerindeki Rus Ordusu tarafından, vaktiyle istasyon malzemesi ve erzak konulmak üzere yapılan bin küsur tahta barakalar, hanelerinden cebren çıkarılan masum halk, mezkur barakalarda mitralyozla bağıra bağıra öldürülmüşlerdi. Türlü türlü işkencelerden maada, halktan cebren alınan paranın, kıymetli eşyanın haddi hesabı yoktu. Bunlar kimsenin gözünde değildi. Herkes varını veriyordu. Canını, namusunu kurtarmak istiyordu. Ona da muvaffak olamıyordu. Bütün varını veren de tekrar süngüler ile zalim çeteler vurmaya götürüyorlardı.

Bütün memleket ölümle pençeleşiyordu. Şehrin her mahalle ve sokak yollarında ve çarşılarda binlerce Ermeni Çete noktaları kurulmuştu. Her çetenin yanında kilitli cephanesandıkları yığılmıştı. Cephanesandıklarındaki fişenklere boş yere havaya atıyorlardı. Halkı hanelerinden çıkarmamak, kuvve-i maneviyelerini kırmak için havaya atılan mermiler saatte yüz binleri buluyordu.

Hayatta kalanlar, neticenin nereye varacağı bir türlü kestiremiyorlardı. Ancak, korkak, kahpe düşman ise Türk askerlerinin şehre yaklaştığını keşif kolları vasıtasıyla öğrenmiş ve bunu biliyordu ki kahraman Türk Ordusu'nun karşısında bir dakika olsun mukavemet imkanını bulamayacaktı. Ve neticede böyle olmuştu. Bu fecaat şehirde böyle devam ederken, köylerde ve kazalarda ve yol üzeri fırsat bulabildikleri yerlerde aynı vahşeti icra ediyorlardı.

Hatta İlica Nahiyesi'nin Alaca Dumlu Nahiyesi'nin Stavuk, Dinarkom ve Müdirge ve Arzuti Köyleri'nde hiçbir erkek kalmayarak, bu köylüleri ahırlara ve su kuyularına sokarak, ot yakarak bütün halkı hem ateşle ve hem mermiyle öldürmüşlerdi. Bu köylerde bir sene kadar yalnız kadınlar, imam ve muhtar vazifesiyle hükümete gelip işlerini görmüşlerdi. Çünkü bir tek erkek olsun kalmamıştı. Bu da yetmiyormuş gibi son kaçacakları saatte İstanbul Kapısı'nın sağ tarafına bir erkek, sol tarafına bir kadın kapının taş gövdelerine büyük çivi ile boğazlarından çakılmış, karınları yarılmış idi.

Erzurum'a hücum eden Türk aslan askerleri kapıdan şehre girerken, bu fecayı görmeleriyle ağlaya ağlaya, koşarak kaçmakta olan Ermenilerin arkalarından koştukları tarif edilmez bir gün, bir saat idi.

Ordumuzun şehre yaklaştığından kimsenin malumatı yok idi. Halkın ümitleri daha ziyade azalmıştı. Türk Ordusu'nun imdada yetişeceğini halk heyecanla bekliyordu. Ey kahraman ordu, hey Allah'ım bizi kurtar, bizi kurtar sadaları her tarafta yükseliyor, duyuluyordu.

Çok geçmeden silah sesleri çoğalmaya başladı. Ordumuzun çelik süngüleri şehrin muhtelif semtlerinden görünmeğe başladı. Bu vaziyet karşısında korkak, kahpe düşman her şeyi yerli yerinde bırakarak, en ufak mukavemet eseri şöyle dursun, canını kurtarmak için şaşkınlık dolayısıyla bazıları, firar istikametini bile düşünmeyerek ordumuzun geldiği tarafa koşarak, Türk askerlerinin eline şuursuz bir halde ellerini öperek teslim diye esir düşmüşlerdi. İşte bu saatte askerlerin şehre girdiğini haber alan halk sokaklara koşarak, o büyük kurtarıcıları karşılamış, ellerini öpmüş, boyunlarına sarılmış, layık oldukları her nevi muhabbet ve hürmeti ifa etmişlerdi.

Hatta halk kadın, erkek ve çocuklar askerlerin atlarının ayağı altındaki kar ve çamurlara ve çarıklarının ve çoraplarının altlarını bir şükran vecibesi olmak üzere yüzlerine sürüyorlardı. Bir saat sonra şehir baştan başa işgal edilmiş, korkak düşmandan eser kalmamıştı. Halkın sevincine payan yok idi. Fakat kederleri ortadan kalkmış değildi. Ana evladını, bacı kardaşını, çocuk babasını, baba oğlunu arıyordu. Düşman mezaliminden, şehrin haricinde ve dahilinde büyük şehitlerimiz al kanlar içinde yatıyordu. Vadesi yetmeyenlerde

can veriyorlardı. (Ah of, vay diye bağıyorlardı.) İşte oğlum vay, işte kardaşım of, işte babam diyip feryad-ı figanla cenazelerin üzerlerine atılanların adetleri binlerden fazla idi.

Şehri işgal ve istirdat eden fırka kumandanları tarafından, şehrin Polis Müdür Vekilliği'ni idare etmem emir buyruldu. Bu emir ve vazifeyi deruhte ederek, 185 fahri gönüllü polis kadrosu yaparak şehrin vezaif-i emniyetini temin eylemiş ve şehitlerimizin cenazelerini muhtelif sokaklardan toplattırdığım mevcudu tespit ederek, bir taraftan Maksut Efendi Mezarlığı'nın şimalinde büyük kabristanlar kazdırarak o biçare şehitlerimizi defin ettirdim, diğer taraftan şehrin temizlik asayişini temin ettirdim.

Erzurum dahilinde yaptığım, bu fecayinin kurbanı ilanların miktarı 9562 nüfustan ibaretti. Kaza ve köylerinde tahminen bunun iki katı tahakkuk etmiştir. Müteaddit balta ve süngü ve kurşun yarası alıp ta, şehitlerin aralarından toplattırdığım ve hastahaneye sevk ettirdiğim 212 nüfustu. 44 nüfus; kadın ve bir kadının şehit olmasıyla bacakları arasında 2 yaşında oğlan çocuğu yalnız kolundan vurulmuş, şehit olan anasının bacakları arasında sağ olarak çıkarılmış, hastahaneye sevk edilmiş, beş ay sonra iyi olmuş, bugün hayatta ve Kağızman'da askerdir.

Şehitlerimizi günlerce her taraftan toplattırılarak, bunların hemen hemen onda birisinin kefini bile olmamıştı. Kanlı elbiseleri ile defin edilmişlerdi.

Bu meyanda tanınmayan bir hale gelenlerin miktarı da az değildi. Bazıları parça parça elbiselerinden, ayaklarındaki kendi kadınları tarafından dokunan ayaklarındaki çorap ve çamaşırdan vesairesinden tanınabiliyordu. Çünkü kafalarından balta ile vurulmuş, yüzlerinden tanınmıyorlardı.

O gün burayı geri alan kahraman Türk Ordusu'nun bir tabur kumandanı bu fecayii görmekle, halka hitaben sözlerini şu suretle bitirmişti.

"Erzurumlular, kardaşlar, hemşehriler, gördüğüm bu fecaat manzarasının bir eşinin, bütün dünyanın en eski devirlerinde bile tarihlerinin sahifelerinde mevcut olmadığına şühpe etmeyiniz" diyerek şehit başında ve şehitlerin kanlı yüzlerine sahipleri tarafından sarılıp öpüşenleri görmesiyle saatlerce hüngür hüngür ağlayan tabur kumandanı, merakından 20 gün hastalanmıştı.

Ey Erzurumlular! Bugünkü vak'ayı unutmayınız. Evladınıza çok canlı olarak anlatınız.

Geçmişte bir faide yoktur. Gelecekte bütün gayret alınız. Bu arz ettiğim Erzurum tarihinde ciltler dolusu birkaç cilt olarak yazılabilecek vak'aların bir tek yaprağıdır.

Ey vatanın gelecekte bir çok ümit verici, bilici yurtlarında okuyan genç yavrular!

Ey Erzurumlular! Bu büyük günde size hitap ediyorum. Bütün Türk tarihindeki şehit babalarımızın, şehit kardaşlarımızın, şehit annelerimizin, şehit bacılarımızın, şehit küçük yavrularımızın o mübarek ruhları, bizim şimdi üzerimizde uçuşup diyorlar ki, kurbanı olduğumuz Erzurum'un Kurtuluş Günü hayatta kalan ecdadımıza, hemşehrilerimize aydın olsun. Bugünü unutmasınlar. Tarih gibi okusunlar.

1333 Kanun-i Evveli'nde Rusların Erzurum'dan çekilmeleri üzerine Tiflis'te bulunan Ermeni Daşnaksutyun (Taşnaksütyun) kumandanlarından **Antranik** namında bir şahıs kendisine baş kumandan süsü vererek Erzurum'a gelmiş idi.

Berberinde 600 küsür kadar asker getirmişti. Erzurum'da şurada burada, yani Rus Ordusu'ndan kendilerine Erzurum'un verilmesini istiyor. Tiflis'teki Antranik, Paşa'nın telgrafından haberdar olan Ermenileri de kendisine ram eden bu sergerde, güya bir ordu teşkil ettiği gururuyla Erzurum Mevki-i Müstahkem Kumandanı süsüyle çalışıyordu. Bütün çarşı ve pazar ve mahalle duvarlarına beyanname kağıtları astırarak, mezkur beyannamelerde şöyle yazdırmıştı:

"Buradan Rus ordusu bir aya kadar bütün çekilecektir. Hükümet-i Osmaniye burasını ta Kızılırmak'a kadar, sulhtan Ermeni Hükümeti'ne resmen vermiştir. Buralar Ermenistan'dır. Bütün esir kalan ahali dükkanlarını açıp, hükümete riayet ve itaat etsünler" diye yazılmıştı. Evvelce Rus Ordusu'nun muvafakatıyla teşkil ettiğimiz Belediye Hey'etini de komite dairesine çağırarak böyle beyannamelerde ilan ettirdiği gibi şifahen de söylemişti.

Belediye Hey'eti, bu meseleye kanaat etmeyip, Antranik'in fikrinin bozuk olduğunu birçok mahalle heyet-i ihtiyariyesine mahremce bu meselenin yalan olduğunu ve dükkanların açılmasına razı olmadıklarını halka söylemişti.

Hatta 7 Kanun-i Sani 1333 Pazar günü, saat beşte Antranik bir emir vermiş, dükkanların bazılarının yağma edilerek kırılmasını ve dükkan sahipleri gelir tesahup ederlerse hemen vurulmasını ilan etmiştir.

Belediyeden halka tenbihat yapılmak üzere dört kişi çıkarıp, mahalle mahalle, kapı kapı gezerek gizlice halkın dükkanlarının açılmasını ve dışarıda gezilmemesini şiddetle tenbih edilmişti. Çünkü Antranik'in fikri, halkı hanelerinden çıkarmak, dükkanlarında pusuya düşürmek idi. Halk artık ne dükkan açmak ve ne de dışarıda gezdiler. Bu hal tam 47 gün sürdü.

Belediye'nin tenbihat-ı nasihatlerinden anlamayan bazı çarşılarda tek tek dükkanlarını açıp çalışıyorlardı. Fakat dükkanda bir iki saat kadar alış veriş beklemekte olan dükkan sahibini dükkandan kaldırarak dükkanını talan eden Ermeni askerleri dükkan sahibini de Hacı Ahmet Hanı'nda balta ile öldürüyorlardı.

Rus Ordusu'nun Erzurum'a girdikten üç ay sonra Şark-ı Türkistan ve Kafkas Türkleri tarafından teşkil olunan büyük bir cemiyet tarafından toplanan, Erzurum ve kazalarında esir kalan Türklere hem iaşe yardımı olmak ve hem de İslam Milletine tez sahiplik etmek üzere Milletvekili (Seyidof) namında bir şahıs marifetiyle Erzurum'a göndermişler .

Seyidof, Erzurum ahalisine dağıtılmak üzere getirmiş olduğu iaşe miktarı (62000) telis un, arpa, buğday, mısır, mercimek vesaire ile (13252) telis ve sandık içerisinde kadını erkek ve çocuk elbise ve kundura da yanında getirmiş.

Erzurum Belediyesi'ne hitaben şöyle bir kağıt yazmıştılar:

"Asırlardan beri sizlerden ayrı düşüğümüzden, bugüne kadar da babalarımızdan, annelerimizden, duygulu sözlerle, tarihlerimizin yazılışından, eski haritaların çizgisinden anlıyoruz ki bu bizler sizin haritanızdan çıkarılmış bugün Rus elinde yaşamaktayız. Zaman gelir ki bu harita yine birleşerek sizinle birlikte bir harita olarak görüneceğiz. Elli yüz sene evvel bizlerin başına geçen felaket bugün de sizin başınızdadır. Bu acılı feryatları duydukça iki kol açarak birisi: Türkistan, Kafkasya, Azerbaycan Cemiyetleri siz kardaşlarımıza yardım için büyük cemiyetimizden siz İslam kardaşlarımıza iane olarak gönderilen bu hediyeleri alınız, halkın ihtiyacı olanlarına tevzi ediniz.

İkinci kolumuz, düşmanlarınız sizlere bir dakika olsun değil böyle bir yan bakarlarsa, oraya gönderilen bu vekilimiz Seyidof'a hemen malumat veriniz. Vekilimiz derhal bizleri haberdar eder. Bu iki kol kapanmaz. Sizin gibi Türk kardaşlarımızın istirahatını bekler bir cemiyettir.

Bütün özlemlerimiz halkla birlikte selamlar.

İmza

Kafkas İslamlar Cemiyeti Reisi"

Bu Milletvekili **Seyidof** ,genç, çalışkan, cesur bir Türk evladı idi. Rusların Erzurum'da bulunduğu bir sırada Rus ve Ermeni askerleri olsun ufak bir müdahale edenleri hemen en büyük kumandanlarına gider söyler, müdahale edenleri mesul ederlerdi.

Bir Türk'ün burnunun kanamamasına çalışırdı. Hatta çarşılarda gezerken bir Ermeni bir Türk'e ufak bir harekette bulunduğu vakit bu Ermeni'ye karşı koyar, bağırır ve söylerdi ki "Şarktaki büyük Türkistan, Kafkasya, Azerbaycan buradaki Türk kardaşlarına sahiptirler. Bunlar mevken Çar Rus hükümetine esirdirler.Ey adbal mel'un Ermeniler, bunlar size esir değildirler. Ve size hiçbir vakit Türk esir olamaz" diye çarşılarda gezerken, bu gibi münazaa yerlerinde Ermenilerin yüzlerine karşı bağırırdı.

Seyidof, bir kır ata binerdi, üzerinde fişenklik ve belinde gümüş kama ve büyük bir tabancası var idi.

Bir günde çarşı mahallatı yüz defa gezer, halkın istirahatını temin için çalışırdı. Seyidof'un bu hareketinden böyle halka iane getirip dağıtılmasından, İslam milletinin birbirlerine yardım etmesinden, çarşı ve mahallatı gezip ufak ufak teftişinden Ermeniler hoşnut değildiler. Yavaş yavaş kuşkulanmağa başladılar. Ellerinden gelse biran evvel bu adamı parça parça edeceklerdi. Lakin korkuları da yok değildi. Ermenilerin bazıları Seyidof'a Taşmağazalar Çarşısı'nda gözümün önünde hücum etmek silaha davranmak istedilerse de Seyidof göğsünü açarak kabara kabara Ermenilere söyledi ki "Ben bir tek adam, bana karşı gelmek hatta Erzurum'da Türk kardaşlarıma ve bana ufak bir hareketiniz, sonra sizin başınıza gelecek felaket olur, güneşin doğduğu tarafa bakın oradan (100) milyon İslâm tarafından sadaya karşı perişan olursunuz" der, bağırırdı.

29 Kanun-i sani 1333 Cuma günü bütün Rus Ordusu çekilmiş, yalnız ağır topçusu kalmıştı.

Erzurum'un her tarafını Ruslardan, Ermeni Komiteleri teslim almış bulunuyorlardı. Mahallat ve çarşılarda noktalar tutulmuş, her noktanın mevkiine yüzer sandık cephane bırakılmış, bu cephaneyi saat ve dakika boş geçmeyerek her tarafta silahlar atılıyor, halkın kuvve-i maneviyesi kırılıyordu. Bu hal geceli gündüzlü devam ediyor korkusundan bir kimse hanesinden dışarı çıkmıyordu. Hatta çıkanlar hemen vuruluyordu. Halkın bazıları damların bacasına çıkmak ve penceresinden bakmak isteyenleri hemen atıp vuruyorlardı.

Gerek bu hal üzere ölenler ve gerek hanesinde hasta olup eceliyle ölenlerin sahipleri, cenazelerini kabristana götürmek üzere dışarı çıkmağa katiyen hiçbir kimsenin cesareti yoktu.

Böyle cenazesi olanlar hanesinde bahçesi var ise bahçesine, yok ise havlusuna muvakkaten yer kazıp koyuyorlardı. Bu defin edilen cenazeler ta yirmi yedi gün sonra Erzurum istirdadına kadar bu cenazeler hanelerinde gömülü kalmıştırlar.

Bu hal üzere cenazeler de, bir çok yerlerinde olduğu gibi tespit ettiğim mahallat Ehmal, Taşmescit, Kadana, Kemhan, Yeğenağa, Mumcu Ulya (Yukarı Mumcu), Narmanlı mahallelerinde idiler.

Ermeni Komite Kumandanı Antranik, Türk Ordusu'nun Erzurum'a behemehal gelmesini ve yaklaştığını anlamasıyla Rus Topçu Kumandanı'yla görüşerek bir müzakere yaptığını ve tam bir gün devam eden bu müzakerede bu işin ne şekil alacağını hiçbir kimsenin akli idrak edemiyordu.

8 Mart 33 sabahı Rus Ağır Topçu Kumandanı Belediye Hey'etini çağırarak şu beyanatta bulundu:

"Ben gideceğim, Erzurum'u terk ediyorum. Askerimi alarak şu iki günün bir bir gecesinde hareketim katidir. Sizlere bir iyilik edeceğim. Bütün halk silah kullansın kullanmasın nüfus itibariyle hiçbir kimse hanelerinde kalmayarak toplu olarak size göstereceğim mevkie gelirsiniz, orada bütün halka silah veririm, bu Ermenilere karşı kendinizi müdafaa edersiniz."

Silahın nerede verileceği mevki izah ederek söyledi; "İstanbul Kapısı'nın Numune Hastahanesi yanındaki askeri talimgâhının düzünde toplanırsınız. Orada sizin mevcudunuzu anlayalım, silah verelim" demişti. Fakat öyle düz ortasında ve hiçbir silah, cephane olmayan mevkide ve silah olmadığını kati anlayan Belediye Hey'eti bir tereddüt halinde kalmış, Rus Kumandanı'nın yanından ayrılırken Daire-i Belediyeye gelerek pek derin düşünceli bir iki saat müzakereden sonra Rus Kumandanı'nın silah vereceği mevkiin fena bir mevki olduğu ve mevkide silah cephane olmadığını tekrar Rus Kumandanı'na Hey'et ikinci bir defa olarak bu silah verilmesinin şeklinin başka şekilde verilmesini ricada bulunmuşlardı. İkinci müracaatta Belediye Hey'etine şöyle söylemiştiler. Ermenilere müdafaa etmek üzere ahaliye silah vermek teşebbüsünüze teşekkürler olunur. Fakat fikirleriniz çok yanlıştır. Bu dakikada şehrin her tarafında mahallat ve çarşılarında ve her köşe başlarında, nokta mevkilerinde halk hanelerinden dışarı çıkmadan, su getirmeğe çıkan bir adamı hemen vurmak, öldürmek. Bu dakikada şehrin her tarafında yüz binlerce kurşunlar atılmakta ve gözüyle gördüğü ve kulağıyla işittiği halde bu adam biliyor ki Rus topçu askeri ve kumandanı Erzurum'daki mevcut Ermenilere silah atılmak yasaklığını bile Ermeni Komitesine sözü geçmiyordu. Eğer sözü geçmiş olsa belki Rus topçu askeri, silahlarını alır, Ermenilere silahın atılmasını men ederdi. Çünkü her tarafta silahlar atılıyor, daha evlerinden çıkmadan ölüme mahkum olan halk her sokak başında insafsızcasına, canavarcasına insanlar öldürülüyor, boğazlanıyorlardı. Bunları gören halk nasıl olur da (mesela) Kars Kapısı, Hasan Basri ve şehrin birçok irak mahallesinde hanesinden çıkar çıkmaz ölüme mahkumiyetini gözüyle gördüğü halde ta İstanbul Kapısı'nın Numune Hastahanesi boş bir düz ortasında silah verilmek bahanesiyle Antranik Paşa'nın kurduğu tuzağa gidip düşmek üzere. Hey'et-i Belediye, Rus Kumandanı'na anlatarak başka bir şekilde, yani Belediye Hey'etinin fikri, bir kere Rus Kumandanı Ermenilerin her tarafta nokta nokta tertibatını alır. Rus Ordusu'nun Erzurum'daki bıraktığı silah cephane Çifteminareler, Cami-i kebir, Kale içi ve bir takım mühim dairelerde bulunmasına karşı zaten nüfus-u umumi elde mevcut bu malum olan yerlerden silah cephane verilmek üzere her mahalleden birer muhtar gelir, arabasıyla götürür, mahallesindeki nüfusa teslim eder.

Yapılacak bu iyilik böyle olur. Bu da olmaz ise Türk tuzağa düşmez. Türk ölürse mertlik ile ölür. İster isek bu gece halk her taraftan depo yerlerine hücum etsin, depoların kapılarını kırarak halk ellerine silah alsın. Fakat Rus askerlerinin ve sizin muavenetinizi böyle rica ederiz.

Bu suallere, bu ricaya Rus Topçu Kumandanı razı olmamıştı. Çünkü 24 saate kadar bu Rus Kumandanı Erzurum'dan ayrılacağını söylemişti.

Erzurum'dan ayrılırken Antranik Paşa'nın yanına giderek evvelce her ikisinin kararlaştırdıkları şeklin etrafıca Antranik'e anlatmış halk tuzağa düşmeyeceklerini ve gösterdiğim hastahanenin yanındaki talimgâha gelmeyeceklerini buranın bir tuzak mevki olduğunu Hey'et-i Belediye'ye teklif ettiğim şekli kabul etmediler. Yalnız hücum meselesine dikkat ettirmeden başka başka şekilde silah almalarına ricada bulundularsa da ben muvafakat göstermedim. Neticesinde bunlara gece yarısında hücumundan kork diye Antranik'e söylemiş ve Erzurum'dan ayrılmadan belediyeye de haber göndermiş, ben karışmam işte gidiyorum demişti.

Artık mesele anlaşıldı ki Antranik, Rus Kumandanı'na ricada bulunmuş, silah vermek bahanesiyle halkı (tuzağa) düşürmek ve öyle hariç bir mevkide planlar yapılmış, askeri hastahanenin yüksek bahçe duvarlarının arkasında elli kadar mitralyoz ve makinalı tüfek ve müsella dört yüzden fazla Ermeni askeri bu yüksek hastahane bahçesi siperinde pusuda beklemekte, eğer halk silah almak üzere aynı mevkie gitmiş olsaydı Antranik kurduğu bu planla tam intikam almış olacaktı.

Halbuki bilemiyordu ki Türk Milletinin ve gerek seferi ve gerek esaret zamanlarında bile başlarında bulunan akılsız, fikirsiz adam yok değildi. Antranik'in bu Türk Milleti'nden intikam alması için Rus Kumandanı Çıçeri'de aldanmış bulunuyordu. Fakat bu da dost değil, Türk'ün düşmanıydı. İş sonunda anlaşıldı. Bu Rus Kumandanı 7 Mart 333 Pazar gecesi Erzurum'dan Rusya'ya hareket ederken Antranik ile görüşmüş, halkın silah alıp almayacakları meselesini Antranik'e anlatmıştı.

Halkın, yani Belediye Hey'etinin Rus Kumandanı'na söyledikleri cevap şu idi. Bu cevabı Antranik'e tamamen anlatmış idi ki, Belediye Hey'eti halkın tarafından söyledikleri sözler Erzurum'un her mahallesinde camilerde ve civar büyük hanelerde ve Çifteminareler ve Cami-i Kebir, Lala Paşa vesair bir çok depolarda tüfek ve cephaneye vardı. Gecenin yarısında hanelerinden hücum ederek bu mevkilerdeki silah ve cephaneleri almak istediğinden, Rus Topçu Kumandanı da mevcut askerleriyle hiç olmaz ise iyilik yapmak istiyor ise halk böyle eline silah alır, yoksa Türk tuzağa düşmez; şehrin haricine keyfi ölüme gitmez. Türk ölürse

mertlik ölür diye Hey'et-i Belediye bu sözlerin nihayetinde Rus Kumandanı'nın yanından ayrılırken kumandan demişti ki, ben artık karışmam. Hanelerinde bir ay kadar mahkum gibi dışarı yüzü görmeyen biçare halk bu işlerden bu düşmanların her ikisinin kurdukları tuzaklardan ne bilsinler, masum halk ne görsün.

Rus Kumandanı'nın Erzurum'dan ayrılmasından bir saat sonra Antranik bir emir vermiş, 8 Mart 333 gecesinden itibaren sokaklarda kapılara kurşunlar, biçarelere mitralyözler atılmağa başladı. Aynı gece halk cephanelere hücum vaziyetinde bu yapacağı tertibatı unuttu. Kuvve-i maneviyeleri gayboldu. Masum halk, hanelerinin karanlık yerlerinde çukurlar eşip kuyulara saklanmağa başladılar.

Artık mesele anlaşılıymıştı ki, Rus Çiçeri'nin maksadı Antranik'in hatırası için silah vermek bahanesiyle halkı hanelerinden çıkarıp pusuya düşürmek ve imha etmek imiş. Son günden iki gün evvel öğle vakti Belediye Dairesi'nin etrafını canavarcasına elli kadar Ermeni çeteleri sararak, göğüslerinde bombalar müsellağ oldukları halde hemen Belediye Hey'eti'ni kaldırıp Gürcükapısı'nda çamurlu sokakta bir haneye götürmüşlerdi.

Bir taraftan sokaklarda kapıları cebren kırıp, masum halkı yakalayıp istasyon köprüsüne öldürmeğe götürülmesini Antranik'ten emir almışlardı.

Belediye Hey'eti meydanında biçare Milletvekili Seyidof'da var idi. Aynı gece bu hanede Hey'et-i Belediyeden on dokuz ve Seyidof birlikte (20) kişi kafalarından balta ile öldürülmüşlerdi. Ordunun Erzurum'u istirdat ettiğinden iki gün sonra her tarafta şehit olan cenazeleri kaldırdığım günü aynı hanenin kapısında şöyle bir kağıt asılı gördüm. **Antranik mel'ununun** imzasıyla idi:

"Ey Belediye Hey'eti siz eğer muvafakat etmiş olsa idiniz, İstanbul Kapısında talimgâh mevkiine eğer halk gelmiş olsa idi, Türkün Erzurum'da bir tek halkı kalmayacak ve alacağımız intikamımız Ermeni tarihinde yazılacaktı. Sebep siz oldunuz. Şimdi siz de buruda yataınız. Ben yarın yine sizden intikam almağa Hasankale'ye gidiyorum." Diye yazılmıştı.

İşte Erzurum'un kurtuluş gününün ve Ermenilerin zalimkar günlerinin ve güya Ruslar silah veriyorlarmış ahali almamışlardı. Acaba ne için veriyorlarmış ve şekil ne suretle imiş, bu

meseleyi ötede beride yalan yanlış bilmeyenler meseleyi tashih etsinler. Hiçbir düşman nasıl olur elindeki silahı karşısındaki düşmanına vere, hiç akıl idrak eder mi?

Bu mesele hakkındaki izahat esaslı hareketleri gözümle gördüm, işittim, işin içinde olduğumdan bilerek tahrir ettim.

Bu günün, bu acıklı günün, bu feryatların ve bugüne kadar unutulmayan günlerin ve bu yaraların tedavisini ikmal edemez doktorlar. Erzurum'un baş tarafında bekleyen Erzurumlulara unutulmaz bir hatıra ve bilmeyenlere de okuyup biraz merakla düşünmelerini bildirmek üzere kısaca birkaç satırla acılı günlerimize ortak olmalarını bildiririm.

Bugün bu dakikada, bugünün karanlık gecelerinde Erzurum için şehit olan kardaşlarımız bugünün unutulmamasını bekliyor.

Var olsun Türk Milleti, yaşasın Atatürk, yaşasın Ordu, yaşasın intikamını çelik gibi çemberleten, memleketi düşmandan müdafaa eden, şehit veren, koçak Erzurumlular var olsun.

Dipnotlar:

- Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü
- Prof.Dr.Enver Konukçu, Doğu Anadolu'da 1918'de Ermeniler tarafından soykırıma tabi tutulmuş Türklere ait toplu mezarlar üzerinde çalışarak, Subatan, Alaca, Yeşilyayla, İğdır Oba Köyü ve Van Zeve Köyü'nde yapılan katliamların maddi kalıntılarını ortaya çıkardı. Şu anda Erzurum Tımar Köyü üzerinde çalışmalarına devam etmektedir.
- Bu bilgiler Hacı Mustafa Kantarcıoğlu'nun oğlu Selçuk Kantarcıoğlu'ndan alınmıştır. Selçuk Kantarcıoğlu yazmış olduğu mektupta bu bilgileri sicil kaydından çıkardığını belirtmektedir.
- Halit Paşa, 1883 İstanbul doğumlu olup, 1902 yılında Harp Okulu'nu teğmen rütbesiyle bitirdi. 1914-1915'de Kafkasya Mürettep Teşkilât-ı Mahsusa Alayı 2. Artvin Tabur Komutanı, daha sonra aynı alayın komutanı oldu. 1915'de binbaşıliğe yükselerek Çoruh Müfrezesi'ne komutan atandı. 1917-1919'da Batı Dersim Mıntıka Komutanı, Erzurum harekâtında Sağ Cenah Müfreze Komutanı, 3.Kafkas Tümen Komutanı oldu. Daha sonra albaylığa terfi ederek 1921'de Tümen Komutanı yetkisiyle Kocaeli Grup Komutanı oldu. 1923-1924'de TBMM'nde Kars Milletvekili olarak görev aldı. Bu görevi sırasında 14 Şubat 1925'de Mecliste vurularak öldürüldü.
- Rüştü Paşa, 1872 yılında Erzurum'da doğdu. 1893 yılında Mühendishane-i Berri Hümayun'u üsteğmen olarak bitirdi. 1914-1916'da 9.Kolordu Topçu Komutanı daha sonra 9. Kafkas Tümen Komutanı oldu. 1919-1921'de 3.Kafkas Tümen Komutanlığı ile Trabzon Vali Vekilliği yaptı. 1921-1922'de 9. Kafkas Tümen Komutanı sonra da Başkomutanlığı Mahkemesi üyesi oldu. Doğu Cephesi'ndeki 9.Kolordu Komutan Vekilliği'ne atandı ve 1923'de Erzurum Milletvekili seçildi. 1926 yılında İzmir Suikastı ile ilgili görülerek idam edildi.
- Burada adı geçen Seyidof, Bakû'da, 1905 yılında kurulan ve Birinci Dünya Savaşında Doğu Anadolu'nun Rus işgaline uğraması üzerine, bu bölgelerde yardım faaliyetleri yürüten Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin Erzurum bölgesine gönderdiği temsilcisi Seyidof olmalıdır. 1917 yılında bu cemiyet tarafından yayınlanan "Kardaş Kömeği" dergisinde Seyidof'un adı geçmektedir. (Kardaş Kömeği, Bakû, 1917, s.49.)